2018

سەلەفنىڭ قەدەر چۈشەنچىسى

قوناق تېرىپ بۇغداي ئورغان نەدە بار؟

(ئۇيغۇر خەلق ماقال ـ تەمسىللىرىدىن)

مەككە -مەدىنە نەشرىياتى

سەلەفنىڭ قەدەر چۈشەنچىسى

ئىمام ئەل بەسرى ئابدۇلمەلىكنىڭ ئۈستى يىپىق تەھدىتىگە سۈكۈت قىلماي، ھەمدە دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ، رىسالىنىڭ بېشىدىلا ئۇنىڭغا «ئاللاھ نىڭ بەندىسى» دەپ خىتاپ قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭ «بەندە» ئىكەنلىكىنى ئېسىگە سېلىپ قويىدۇ.

ئابدۇلمەلىك ئەلبەسرىدىن «ئۆزىنى ئاقلاشىنى» تەلەپ قىلغاندا، قەدەر ھەققىدىكى چۈشەنچىسىگە ئۇل سالغۇچى ئامىلنى ساھابىدىن كەلگەن بىر رىۋايەتمۇ ياكى قۇرئاندىن ئېرىشكەن ھۆكۈممۇ؟ دەپ سورىغان ئىدى. ئەلبەسرى ساھابىلەرنىڭ بۇ ھەقتە بىر نەرسە دېمىگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغان. بىراق ساھابىلەرنىڭ بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىغانلىقى، بۇ مەسىلە ھەققىدە ئۇنتىنىسىز ئىتتىپاقىدىن كېلىپ چىقماقتا. چۈنكى ساھابىلەر ئىچىدىن ھېچكىم بەندىنىڭ ئەمەلى ئۈستىدىكى ئەخلاقى مەسئۇلىيەت ۋە ھۆر ئىرادىسىنى ئىنكار قىلمىغان ئىدى. بۇ بىدئەتنى ئەمەۋىلەر پەيدا قىلغان بولۇپ، مەقسىدى سىياسىي سۈيىئىستېمال ئىدى. ھەممىگە مەلۇم بۇ ھەقىقەتنى ئابدۇلمەلىكمۇ بىلەتتى، بىراق...

ئىمام ئەلبەسرى ئېيتىدۇكى: «سەلەفتىن بۇ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىدىغان ياكى مۇنازىرە قىلىدىغان ھېچكىم چىقمىغان». ئۇنىڭ بۇ ھۆكمىنى تەستىقلايدىغان بەزى تىپىك مىساللارنى بۇ يەردە تىلغا ئېلىپ ئۆتەيلى:

رەسۇلۇللاھنىڭ قەدەر چۈشەنچىسىنى قۇرئان بەرپا قىلغان ئىدى. ئەبۇ ھۇزامەدىن نەقىل قىلىنىشىچە: «دېدىمكى، ئى ئاللاھ نىڭ پەيغەمبىرى! دۇئا قىلىمىز، دورا

بىلەن داۋالىنىمىز ۋە قورققۇنچتىن ساقلىنىش ئۈچۈن تەدبىر ئالىمىز. بۇلار ئاللاھ نىڭ تەقدىرىنى ئۆستىمىزدىن يىراقلاشتۇرامدۇ؟». رەسۇلۇللاھ : «بۇلارمۇ ئاللاھ نىڭ تەقدىرىدۇ » (تىرمىزى).

رەسۇلۇللاھنىڭ ھاياتى «ئىرادىنىڭ ئىمتىھانى» بىلەن ئۆتكەن ئىدى. ئۇ ئاللاھ نىڭ تەقدىرىنى بىر مەجبۇرىيەت سۈپىتىدە ئەمەس بەلكى بىر مەسئۇلىيەت سۈپىتىدە چۈشەنگەن ئىدى. ئەكسىچە بولغاندا، رەسۇلۇللاھنىڭ ھاياتى جەريانىدا ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى ۋە ئىش - ئىزلىرىنى ئىزاھلاش مۇمكىن ئەمەس. ئۇ تەسلىمىيەتنىڭ ئەڭ يۇكسەك پەللىسى بولۇپ تۇرۇپمۇ تەدبىر ئېلىشتا قىلچە بوشاڭلىق قىلمىغان.

رەسۇلۇللاھ قەدەرنىڭ مەجبۇرىيىتىگە ئەمەس، بەندىنىڭ مەسئۇلىيىتىگە ئىشەنگەنىدى. بۇ سەۋەبتىن، ئاۋۋال زىياپەت بەردى، ئاندىن كېيىن دەۋەت قىلدى. بۇ سەۋەبتىن، دارۇلئەرقامنى ئۈچ يىل مەخپىي تۇتتى. بۇ سەۋەبتىن، تۇنجى ھىجرەت يۇرتى سۈپىتىدە ھەبەشىستاننى تاللىدى. بۇ سەۋەبتىن، مەككىدە كۈچ ئىشلىتىشنى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىگە چۈشۈرۈشنى نىشان قىلدى. بۇ سەۋەبتىن، دائىملىق ھىجرەت يۇرتى ئۈچۈن پەيغەمبەرلىكنىڭ 8 - يىلىدىن باشلاپ مۇۋاپىق ماكان ئىزدەشكە باشلىدى. بۇ جەرياندا ئوڭۇشسىزلىق بىلەن نەتىجىلەنگەن تائىف سەپىرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى. بۇ سەۋەبتىن، ئەقەبە ئۇچرىشىشىنى پىلانلىدى ۋە بەيئەت بىلەن نەتىجىلەندى. بۇ سەۋەبتىن، ھىجرەتنى ئۇلۇغۋار بىر پىلان دەپ بىلدى. ھىجرەت ئەسلىدە ئەڭ كىچىك تەپسىلاتلىرىغا قەدەر ئىنچىكىلىك بىلەن پىلانلانغان بىر لاھىيە ئىدى. مەدىنىدە يەھۇدىيلار بىلەن تۈزۈلگەن «يازما كېلىشىم» ئاساسىدىكى

بېتىم، بەدىر، ئوھۇد، خەندەك، ھۇدەيبىيە، قازا ئۆمرە ھەجى، خەيبەر، مەككە فەتھى، مۇتە، تەبۇك، ھۇنەيىن ئۇرۇشلىرى ۋە پادىشاھلارغا ئەۋەتكەن دەۋەت مەكتۇپلىرىنىڭ ھەممىسى قەدەرنىڭ مەجبۇرلىشىغا ئەمەس، بەندىنىڭ مەسئۇلىيىتىگە ئىشەنگەنلىكىنىڭ بىر پاكىتى ئىدى.

سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىز «ئىرادىنىڭ ئىمتىھانىنى» بېرىش ۋە «مەسئۇلىيەتنى» ئادا قىلىش ئۈچۈن پۈتۈن ئۆمرىنى ئاتىۋەتكەن تۇرۇغلۇق، ئەخلاقى ۋە ئىمانى تەقەززاسى بويىچە بىرەر قېتىم بولسىمۇ «مەن قىلدىم، مەن ۋۇجۇتقا چىقاردىم» دېمىدى. چۈنكى ئۇ، بەندىنىڭ جۈزئى ئىرادە ۋە كۈچىنىڭ ئارقىسىدا، ئاللاھ تائالانىڭ كۈللى ئىرادە ۋە قۇدرىتىنىڭ بارلىقىنى يەنە ئاللاھ تىن ئۆگەنگەن ئىدى:

«ئۇلارنى سىلەر ئۆلتۈرگىنىڭلار يوق، بەلكى ئەمەلدە ئۇلارنى ئاللاھ ئۆلتۈردى. ئاتقىنىڭدا سەن ئاتمىدىڭ، بەلكى ئەمەلدە ئۇنى ئاللاھ ئاتتى. چۈنكى، ئۇ (ئاللاھ) مۇئمىنلەرنى (ئاقىۋىتىنى) ئىنايىتى بىلەن تەقدىر قىلغان ئىمتىھان بىلەن سىنىدى. ئاللاھ ھەقىقەتەن ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، ھەممىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر» (ئەنفال، 17).

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قەدەر چۈشەنچىسىنى قۇرئان بەرپا قىلغان ئىدى. بۇخارى ۋە مۇسلىم سەھىھلىرىدە مۇنداق بىر ۋەقەلىك نەقىل قىلىنىدۇ:

ھەزرىتى ئۆمەر شامنىڭ فەتھى قىلىنىشىنى تەبرىكلەش ھەمدە ئىسلام قوشۇنىنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن يولغا چىقىدۇ. يولدا ئەسكەرى قارارگاھتا ۋابا تارقالغانلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى ئۆمەر ئەتراپىدىكىلەرگە: «مەن ئۇلىغىمنىڭ ئۈستىدە تاڭ ئاتقۇزىمەن، سىلەرمۇ شۇنداق قىلىڭلار» دەيدۇ. شامدىكى قوشۇننىڭ باش قوماندانى ئەبۇ

ئۆبەيدە بىن جەرراھ كونا چۈشەنچىسىنىڭ تەسىرى بىلەن: «ئاللاھ نىڭ تەقدىرىدىن قېچىۋاتامسەن؟» دەپ سورايدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر: «كاشكى، بۇ سۆزنى سەندىن باشقىسى ئېيتقان بولسا» دېيىش ئارقىلىق بۇ سۆزنىڭ بۇ كاتتا ساھابىگە ياراشمىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ئارقىدىنلا بۇ چۈشەنچىنى رەت قىلغان ۋە قەدەر مەسىلىسىگە قانداق قاراش لازىملىقىنى تەلىم بېرىدىغان مۇنداق بىر جاۋابنى بېرىدۇ:

«شۇنداق، ئاللاھ نىڭ تەقدىرىدىن يەنە ئاللاھ نىڭ تەقدىرىگە قېچىۋاتىمەن».

بۇ خىل قەدەر چۈشەنچىسى سەۋەبىدىن ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى جەرراھقا كايىغان ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا مۇنداق دەيدۇ: «قېنى دەپ باققىن، سېنىڭ تۆگەڭ بىر تەرىپى قاقاس، يەنە بىر تەرىپى سۈيى مول بىر باياۋانغا چۈشتى، سۈيى مول يەردە ئوتلاتساڭ ئاللاھ نىڭ تەقدىرى بىلەن ئوتلاتقان بولامسەن ياكى قاقاس يەردە ئوتلاتساڭ ئاللاھ نىڭ تەقدىرى بىلەن ئوتلاتقان بولامسەن؟ » («ئەل- كامىل»، 2 - جىلد، 392).

خەلىپە ئۆمەرنىڭ ھوزۇرىغا بىر ئوغرى ئېلىپ كېلىنىدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر: «نېمىشقا ئوغرىلىدىڭ؟» دەپ سورىغان ۋاقىتتا ئوغرى قۇرئان تىلغا ئالغان جاھىلىيەت قەدەر چۈشەنچىسى بىلەن ئويمۇ - ئوخشاش جاۋابنى بېرىدۇ: «ئاللاھ نىڭ ھەققىمدىكى قازا ۋە قەدەرى مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئوغرىلىدىم». ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ زېھنىمۇ خۇددى قىلىچىدەك ئۆتكۈردۇر: «مەنمۇ سېنىڭ قولۇڭنى ئاللاھ نىڭ قازا ۋە قەدەرى بىلەن كېسىمەن». ئۇنىڭدىن باشقا مەزكۇر ئوغرىنى پالاققا بۇيرۇيدۇ. «بۇ نېمە ئۈچۈن؟» دېگەنلەرگە «ئاللاھ قا تۆھمەت قىلغانلىقى ئۈچۈن» دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ قەدەر چۈشەنچىسىنىمۇ قۇرئان بەرپا قىلغان ئىدى. «نەھجۇلبەلاغەت» ناملىق ئەسەرنىڭ 78 - سۆزىدىن نەقىل قىلايلى:

«بىرگە شام سەپىرىمىزنىڭ ئاللاھ نىڭ قازا ۋە قەدەرى بىلەن بولغان - بولمىغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بەرسىڭىز» دېگەن ئادەمگە ھەزرىتى ئەلى مۇنداق دەيدۇ: «ۋاي ئىستت ساڭا! سەن قازا ۋە قەدەر ئىنساننىڭ ئىرادە ئەركىنلىكىنى قولىدىن تارتىۋالىدۇ دەپ ئويلامسەن؟ ئەگەر ئىش سەن ئويلىغاندەك بولسا جازا ۋە مۇكاپاتنىڭ، خوشخەۋەر ۋە ئاگاھلاندۇرۇشنىڭ، ھەمدە ئەمىر ۋە چەكلىمىلەرنىڭ ھېچبىر ئەھمىيىتى قالمىغان بولاتتى. ئاللاھ گۇناھ سادىر قىلغان كىشىلەرنى ئەيىپلىمىگەن ۋە ياخشى ئىش قىلغانلارنى ماختىمىغان بولاتتى. ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان كىشى يامان ئىش قىلغانلاردىن ئۈستۈن دېيىلمەيتتى. يامانلىق قىلغان، ياخشىلىق قىلغان كىشىگە نىسبەتەن تەنقىتكە ئۇچرىمايتتى». ھەزرىتى ئەلىنىڭ كىنايە بىلەن تولغان بۇ سۆزلىرىنىڭ ئارقىسىدىن سوئال سورىغان كىشىنىڭ دەل جاھىلىيەت مۇشرىكلىرىنىڭ قەدەر چۈشەنچىسى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بايان قىلىپ: «بۇ دېگەنلىرىڭ بۇتلارغا چوقۇنىدىغانلارنىڭ، شەيتاننىڭ قاراۋۇللۇقىنى قىلىدىغانلارنىڭ، يالغانچى شاھىتلارنىڭ ھەمدە ھەقىقەتكە قارىتا كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغانلارنىڭ سۆزۈدۇر» دېگەن ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئىنساننىڭ ئىلكىدىكى ئىشلارغا قارىتا تەقدىرنى تاللاش، ئىلكىدە بولمىغان ئىشلاردا تەقدىرگە بويسۇنۇش دەپ چۈشىنەتتى. ئۇ سورالغا بىر سوئالغا ئاساسەن قەدەرنى مۇنداق دەپ تەرىپلىگەن: «قەدەر تائەت - ئىبادەتكە بۇيرۇش، گۇناھ مەئسىيەتتىن توسۇش، ياخشى ئەمەللەرنى بەجا

كەلتۈرۈش ۋە يامان قىلمىشنى قىلماسلىق توغرىسىدا كىشىنى ئەركىن قويۇپ بېرىشتۇر» (سۇبھانى، «ئەلقازا ۋەل قەدەر»، 74).

بۇ مەسىلىدىن شۇنى بىلىۋالالايمىزكى، ئىنساننىڭ قەدەردە ئۆز ئىرادىسىنىڭ بىر ئۈلۈش ھەسسىسى بارلىقىنى ئىنكار قىلىش ئاللاھ قا تۆھمەت قىلغانلىقتۇر. گەرچە قۇرئان نازىل بولغىلى ئۇزۇن ۋاقىت بولغان بولسىمۇ، بىراق قۇرئاننىڭ مۇھاتابلىرى ئىچىدە ھازىرمۇ جاھىلىيەت قەدەر چۈشەنچىسىگە ھېچ چاڭ قوندۇرماستىن ياشاۋاتقانلارنىڭ مەۋجۇتلىقى نامايان بولماقتا. ئۇلارنىڭ سانىنىڭمۇ ئۇنچە ئاز ئەمەسلىكىنى تۆۋەندىكى ۋەقەلىكتىن كۆرۈۋالالايمىز:

ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى قورشىۋالغانلار «ساڭا تاش ئېتىۋاتقان ئاللاھ تۇر» دېيىشكەندى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ بۇنىڭغا بەرگەن جاۋابى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جاۋابىدىن پەرقسىز ئىدى: «يالغان ئېيتىۋاتىسىلەر، ئەگەر ئاللاھ تاش ئاتقان بولسا ئىدى، ئاتقان تاشلىرىنى دەل جايىغا تەككۈزەتتى». ھەزرىتى ئوسماننىڭ بۇ چۈشەنچىسى بىلەن ئۇنى خىلاپەت ئورنىدىن ئايرىلىپ كېتىشكە دەۋەت قىلغانلارغا «ئاللاھ كەيگۈزگەن كۆينەكنى چىقارمايمەن» سۆزى ئوتتۇرىسىدا زىتلىق بارلىقىمۇ بىر رېئاللىق.

ئەبۇ مۇسا ئەلئەشئەرىنىڭ قەدەر چۈشەنچىسىنىمۇ قۇرئان بەرپا قىلغان ئىدى. شەھرىستانى مۇنداق نەقىل قىلىدۇ:

بىر كۈنى ئامر ئىبنى ئاس ئۇنىڭدىن: «ئاللاھ ماڭا بىر نەرسىنى تەقدىر قىلىپ بولۇپ، ئاندىن مېنى بۇ سەۋەبتىن ئازابقا دۇچار قىلامدۇ؟» دەپ سورايدۇ. ئۇ، «ياق» دېگەن جاۋابنى ئالغاندىن كېيىن، «نېمىشقا» دەپ سورايدۇ. ئەبۇ مۇسا ئەلئەشئەرى: «چۈنكى ئاللاھ ساڭا زۇلۇم قىلمايدۇ» دەپ

جاۋاب بېرىدۇ. مانا بۇ ئەبۇ مۇسا بىلەن ئامر بىن ئاس ئوتتۇرىسىدىكى پەرق.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللاھنىڭ قەدەر چۈشەنچىسىنمۇ قۇرئان بەرپا قىلغان ئىدى. ئىبنۇلمۇرتەزا «تاباقات» ناملىق ئەسىرىدە مۇنۇلارنى تىلغا ئالغان:

بەزى كىشىلەر ھاراق ئىچىپ، ئوغۇرلۇق قىلىپ، ئادەم ئۆلتۈرىدۇ. ئاندىن بۇ ئادەملەر بۇلارنىڭ ئاللاھ نىڭ ئىلمىدە بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ گۇناھلارنى ئىشلەشكە مەجبۇر ئىكەنلىكىنى ئېيتىشىدۇ. بۇ ئەھۋال ئىبنى ئۆمەرگە يەتكۈزۈلىدۇ. ئۇ بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «ئۇلۇغ ئاللاھ نى پاك دەپ ئېتىقاد قىلىمەن (سۇبھانالللاھ). ئۇلارنىڭ ئۇ ئىشلارنى قىلىدىغانلىقلىرى ئاللاھ نىڭ ئىلمىدا بار ئىدى. لېكىن ئاللاھ نىڭ ئىلمى ئۇلارنى بۇ ئىشلارنى قىلىشقا مەجبۇرلىمايدۇ».

قوشۇمچە:

ساختا سوئاللار جاۋابنى زەھەرلەيدۇ. مەسىلىنى ھەل قىلمايدۇ، ئەكسىچە يېڭى مەسىلىلەرنى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ. بۇ خىل ساختا سوئاللاردىن بىرسى «ئاللاھ ئۇنىڭ شۇنداق بولىدىغانلىقىنى ياكى شۇنداق قىلىدىغانلىقىنى بىلمەمتى؟» بولۇپ، بۇنداق ساختا سوئالنى سورىغان ئەقىلگە مۇنداق سوئالنى قويۇشقا توغرا كېلىدۇ:

- سەن ئاللاھ نى مەلۇماتتىغا مەھكۇم ۋە مەجبۇر دەپ قارامسەن؟ ئاللاھ نى ئۆز ئىلمىغا مەھكۇم ۋە مەجبۇر دەپ قارىغان كىشى ئاللاھ نى ئاجىز دەپ قارىغان بولىدۇ. سەن ئاللاھ قا «ئاجىزلىقنى» چاپلىماقچىمۇ؟

بۇ ساختا سوئالنى سورىغان ئەقىلنىڭ ئىگىسىگە قۇرىدىغان ئۈچ تۇزىقى بار:

1. زامان ۋە ماكان چەكلىمىسىدىن ھالقىغان مۇتلەق ئىلاھى ئىلىمنى زامان ۋە ماكانغا مەھكۇم بولغان ئۆزىنىڭ ئىلمىگە ئارلاشتۇرۇپ قويۇش بولۇپ، بۇ نەتىجىدە ئاللاھ نى (تەۋبە) خۇددى ئۆزىگە ئوخشاش دەپ گۇمان قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ.

2. ئاللاھ نى ئىلاھى ئىلىمغا مەھكۇم ۋە مەجبۇر دەپ گۇمان قىلىپ، ئاجىزلىقنى ئاللاھ قا نىسبەتلەش.

3. ئاللاھ نىڭ «ھەر ۋاقىت مەۋجۇداتقا مۇداخىلە بولۇپ تۇرغۇچى» ۋە «ھەر ۋاقىت يېڭىدىن ياراتقۇچى» بىر خەلاق (ياراتقۇچى) ئىكەنلىكىنى، تاللاش ھوقۇقى ئارقىلىق مەسئۇلىيەت ئېڭى بېرىلگەن بەندىنى ئالدىنئالا مۆلچەرلەنگەن ئىش - ھەرىكەت ۋە قىلمىشلىرىغا مەجبۇرلىمايدىغانلىقىنى ئۇنتۇش.

ئەگەر مەسىلە كالامچىلارنىڭ قىلغىنىدەك «ئاللاھ نىڭ قۇدرىتىنى ھىمايە قىلىش» بولسا ھەر ۋاقىت يېڭىدىن يارىتىپ تۇرىدىغان بىر ياراتقۇچى ھەر بىر بەندىسىنىڭ مىنۇت - سىكۇنتلىق ئىش - ھەرىكىتىگە يارىشا يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىدىغان بىر ئاللاھ نىڭ قۇدرىتى ئالدىنئالا ھەممىنى بەلگىلەپ قويغان، بەلگىلىگەننى بۇزۇشقا قادىر بولالمايدىغان ۋە ئالدىنئالا بىلگەنلىكى ئۈچۈن ئىلمىگە مەھكۇم بولغان بىر قۇدرەتكە نىسبەتەن چەكسىز ئۇلۇغدۇر.

يۇقىرىدىكى مىساللار شۇنى كۆرسىتىپ بېرىدۇكى، جاھىلىيەت قەدەر چۈشەنچىسى قۇرئان نازىل بولغاندىن كېيىنمۇ جاھىلىيەت داشقاللىرىنىڭ كاللىسىدىن تەل - تۆكۈس يوقالمىغان. پۇرسەت تېپىلغاندا، يوشۇرۇن ئاڭنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، كىشىنىڭ ھەرىكىتىدە نامايەن بولغان جاھىلىيەت قەدەرچىلىك

ئەنئەنىسى ئەمەۋىلەرنىڭ قولىلاپ قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە دۆلەتنىڭ رەسمىي ئىدېئولوگىيىسىگە ئايلاندى. تېخى بۇنىڭلىق بىلەن توختاپ قالماي، ھىجرى 2 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا رىۋايەت مەدەنىيىتى ئارقىلىق تېخىمۇ ئەۋج ئالدى. خۇددى قۇرئانى كەرىمگە قارشى كۆكرەك كېرىپ چىققاندەك قۇرئانغا زىت بولغان قەدەر چۈشەنچىسى ئۆزىنى رىۋايەتلەر بىلەن مۇستەھكەملىدى.

ساھابىلەرنىڭ قەدەر چۈشەنچىسى مانا مۇشۇنداق ئىدى. ھەسەن ئەلبەسرىمۇ ئۇلارنىڭ چۈشەنچىسىگە ۋارىسلىق قىلغان ئىدى. ئەسلىدە پەرقلىق بولغان نەرسە ئەمەۋىلەرنىڭ قەدەرچى/جەبرىچى ئەقىدىسى ئىدى. ئەلبەسرى بۇ چۈشەنچىنى زارىيات سۈرىسىنىڭ 56 - ۋە 57 - ئايەتلىرى ئارقىلىق رەت قىلغانىدى. ئاللاھ ئىنسانلارنى ئۆزىگە ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن ياراتقان ئىدى. ئاللاھ قا ئىبادەتنىڭ ئۇلى ئەركىن ئىرادە ئىدى. ئىنسان ئاللاھ قا ئىبادەت قىلىش ياكى قىلماسلىقنى ئۆزىنىڭ ھۆر ئىرادىسى بىلەن تاللايتتى. بۇ تاللاشنى بەندىگە ۋاكالىتەن ئاللاھ ئۆزى بەجا كەلتۈرۈپ ئاندىن بەندىدىن ھېساب سورايدىغان بولسا بۇ زۇلۇم بولغان بولاتتى. ۋەھالەنكى، ئاللاھ بەندىلىرىگە قىلچىلىك زۇلۇم قىلىش ئېھتىماللىقىنىڭ يوقلىقىنى قۇرئان بايان قىلىۋاتاتتى (3:182؛ 8:51؛ 22:10؛ 41:46؛ 50:29). ھەسەن ئەلبەسرى ئېيتىدۇكى: «سەلەفتىن بۇ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغان ياكى بۇنى مۇنازىرە قىلىدىغان ھېچكىم چىقىپ باقمىغان، چۈنكى بۇلار بۇ مەسىلىدە ھەمپىكىر ئىدى».

بۇ مەسىلىدە ھەمپىكىر بولغان كىشىلەرنىڭ قەدەر چۈشەنچىسىنى ۋەھيي شەكىللەندۇرگەن ساھابىلەر ئىدى. يۇقىرىدىكى مىساللاردىنمۇ ئېنىق مەلۇم بولغاندەك بۇ

مەسـلىدە جـاھىلىيەت چۈشەنچىسـىنىڭ داشـقاللىرىنى كۆتۈرۈۋالغانلارنىڭ ئەقىدىسى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا شىددەت بىلەن رەت قىلىنىپ، دەرھال تۈزىتىلەتتى. ئەمەۋىلەر دەۋرىگە كەلگىچە ھېچكىمنىڭ جاھىلىيەت قەدەر چۈشەنچىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىشىغا يول قويۇلمىغانىدى. ئاندا - ساندا ئۇچرايدىغان ۋە جاھىلىيەتتىن قالغان دېيىشكە بولىدىغان خاتا چۈشەنچىلەر شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ساھابىلەرنىڭ سەر خىللىرى تەرىپىدىن تۈزىتىلەتتى.

سەلەف چۈشەنچىسىنىڭ بۇزۇلۇش جەريانى ھەققىدە

سەلەفى سالىھىنلارنىڭ سەھىھ قەدەر چۈشەنچىسى قۇرئاننىڭ ئەسەرى بولۇپ، ساھابە كىراملار ئانىلىرىدىن تۇغۇلۇشتىلا ساھابە بولۇپ تۇغۇلمىغانىدى. ئۇلار مۇسۇلمان بولۇشتىن ئىلگىرى جاھىلىيەت ئەقىدىسىنىڭ ئەۋلاتلىرى ئىدى. ھەر ئىنسانغا ياشاۋاتقان مۇھىتى قانداق تەسىر كۆرسەتسە، ئۇلارغىمۇ تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ئىجتىمائىي جەمئىيەت تەسىر كۆرسىتىپ، زېھنىدە بەزى چۈشەنچىلەرنى شەكىللەندۈرگەن ئىدى.

قۇرئان ئۇلارنى «قاراڭغۇ زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقىرىش»قا ۋەدە بەردى. قۇرئان «قاراڭغۇ زۇلمەت» دەپ ئاتىغان نەرسە ۋەھيي نازىل بولغان جەمئىيەتنىڭ ئېتىقات، ھېس - تۇيغۇ ۋە چۈشەنچىلىرى ئىدى. بۇ ئامىللار ۋەھيي بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە يېڭىدىن شەكىللىنەلىسە شۇنىڭغا ماس ھالدا «قاراڭغۇ - زۇلمەتلەردىن يورۇقلۇققا

چىققان» بولاتتى. بۇ ئۇنداق ئاسانغا توختىمىدى. ۋەھىينىڭ 23 يىللىق نازىل بولۇش جەريانىدا چەكلىك ساندىكى كىشىلەر «ۋەھىينىڭ ئادىمى» دېيىشكە لايىق بولغىدەك سەۋىيەدە ۋەھىي تەربىيىسىدىن ئۆتكەن ئىدى. پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەتراپىدا ئىنسان كۆپ ئىدى، ئەمما ئۇمۇ ئادەم قەھەتچىلىكىنىڭ رىيازىتىنى تارتقانىدى. بىر قېتىم دەردىنى تۆكۈپ بۇ ئاچچىق رېئاللىقنى مۇنداق تىلغا ئالغان ئىدى:

«ئىنسانلارمۇ تۆگىلەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ، بەزىدە يۈز تۇياق تۆگىنى بىر يەردە تاپالىغان بىلەن ئىچىدىن مىنگىلى بولغىدەك بىرەرسىنىمۇ تاپالماسلىقىڭلار مۇمكىن» (مۇسلىم، ف.ساھابە، 232).

قۇرئان تەربىيىلەپ چىققان چەكلىك ساندىكى بۇ قۇرئان ئادەملىرىنىڭ بىر قىسمى جەڭلەردە شېھىت بولدى، بىر قىسمى ئىچكى ئىختىلاپلار سەۋەبىدىن زايا بولۇپ كەتتى. پەقەت بىر - بىرىگە قارشى سەپ تارتقان «جەمەل» ئۇرۇشىدىلا ئۆلگەنلەرنىڭ سانى 10000 مىڭغا يەتكەن ئىدى. بۇ ئىككى تەرەپ بولۇپ سەپ تارتقۇچىلار ساھابىلار ئىدى. ھەممىدىن يامان بولغان نەرسە بىر - بىرىگە تىغ كۆتۈرۈپ ئۆلتۈرۈش ۋەقەلىرىگىچە بېرىپ تاقالغان بۇ ئىچكى ئىختىلاپلار كىشىلەرنىڭ روھى دۇنياسىدا ساقايماس يارا پەيدا قىلغان ئىدى. بۇ يارا قانداق داۋالىنىدۇ؟ بۇ ئىش قانداق ئىزاھلىنىدۇ؟ ۋىجدانلار نېمە بىلەن پەپىلىنىدۇ؟

بىر مۇسۇلماننى ھەممىدىن بەك بىئارام قىلىدىغان ۋە ھەيران قالدۇرىدىغان مەسىلە رەسۇلۇللاھنىڭ ۋاپاتىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەي تۇرۇپلا ئۇنىڭ ساھابىلىرىنىڭ قانداقلارچە بىر - بىرلىرىنى ئۆلتۈرەلىگۇدەك دەرىجىدە ئىختىلاپقا مۇپتىلا

بولۇپ قىلىشى ئىدى. ۋاھالەنكى، قۇرئان «مۇئمىنلەر ھەقىقەتەن قېرىنداشلاردۇر» (ھۇجرات، 10) دېگەن ئىدى. يەنە «ھەممىڭلار ئاللاھ نىڭ ئارغامچىسىغا مەھكەم يېپىشىڭلار، تەپرىقىگە مۇپتىلا بولماڭلار» (ئالئىمران، 103) ۋە «نىزالاشماڭلار، مەغلۇپ بولىسىلەر» (ئەنفال، 46) دېگەن ئىدى.

رەسۇلۇللاھ ۋاپات بولۇپ ئەمدى 25 يىل بولاي دېگەندە، ھىجرى 35 - يىلى زۇلھەججە (مىلادى 656 - يىلى ئىيۇندا) ئېيىدا 3 - خەلىپە نامازخان كىشىلەر تەرىپىدىن قەتلى قىلىندى. بۇ ۋەقە يۈز بېرىپ تېخى تۆت ئاي ئۆتمەيلا رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرى جەمەل (تۆگە) ئۇرۇشىدا بىر - بىرىگە قىلىچ تەڭلىدى. قۇرئان مەسىلىلەرنى كېڭەش ئارقىلىق ھەل قىلىشنى ئېيتقان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىدىكى مەسىلىنى قىلىچ بىلەن ھەل قىلىشقا ئورۇنۇشلىرى كىشىلەرنىڭ ۋىجدانلىرىدا چاقماق سوققاندەك تەسىر پەيدا قىلدى.

بۇنى قانداق چۈشەندۈرگىلى بولسۇن؟ نېمە دېسە قانائەت ھاسىل قىلمىغان، ئىزاھات بەرمىسە تېخى بولمىغان. بۇ ۋەقەلەرگە بېرىلگەن ئىزاھاتلار سوئاللارغا جاۋاب بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن يېڭى سوئاللارنى تۇغدۇراتتى.

ئاخىرقى ھېسابتا بەزىلەر بۇنى ئىزاھلاشنىڭ ئەڭ ئاسان يولىنى تاپتى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئەقلىنى ۋە چۈشەنچىسىنى قۇرئان بەرپا قىلمىغان ئىدى. بەلكىم بەزىلەرنىڭ نىيىتى ياخشى ئىدى. ئېھتىمال بەزىلىرى توپىلاڭدىن توغاچ ئوغۇرلاش كويىدا بولۇۋاتاتتى. نەتىجىدە قۇرئان ئالدىدا ئۆتكىلى بولمايدىغان تاغدەك قەد كۆتۈرۈپ، ئالدىنى توسۇپ تۇرغان جاھىلىيەت چۈشەنچىسى ئۆزىگە ئوغرى يولنى تېپىپ،

ئالدىدىكى توسالغۇدىن ھالقىپ، ئۆزىنى قايتىدىن نامايەن قىلالايدىغان بىر يول تاپقان ئىدى. ئىزدەۋاتقان چارە تېپىلغان بولۇپ، يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسى بىر كەلىمە بىلەنلا ئىزاھلاندى:

قەدەر ___ تەقدىرى ئىلاھىي.

ئاللاھ شۇنداق تەقدىر قىلغان بولغاچقا مۇشۇنداق بولغانىدى. بۇنىڭغا كىم بىر نەرسە دېيەلەيتتى؟ بولۇپ بولغان ئىشقا ۋە ئۆلگەنلەرگە چارە تېپىلمايتتى. ساھابىلار بىر-بىرىنى ئۆلتۈرگەندى، بىراق بۇنىڭدا ھېچكىمنىڭ خاتالىقى يوق ئىدى. پەقەت بىرلا جىنايەتچى بار بولۇپ، ئۇمۇ ئىنىق ئىدى: قەدەر.

بۇ ئاتالمىش چارە ھەر ئىككى تەرەپتىن ئالقىشقا ئېرىشكەن ئىدى. نېمىشقا قوللاشقا ئېرىشمىسۇن؟ بىرىنچىدىن، بۇ چارە ئىنتايىن ئەپلىك ئىدى. «قازايى قەدەر» دېيىلگەندە ھېچكىم غىڭ-پىڭ قىلالمايتتى. ھېچكىم قەدەرنى تۇتۇۋېلىپ ئۇنىڭدىن ھېساب سورالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «قەدەر» دېگەن نەرسىنىڭ ئىگىسى ئاللاھ بولىدىغان بولسا ھېچكىمنىڭ بۇنىڭغا جۈرئەت قىلىشى ھەرگىزمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاندىن قالسا «قەدەر» دەپ جاۋاب بېرىش قارا تۇرۇك ئاۋامنىڭ ۋىجدانىنى ئارام تاپقۇزۇش ئۈچۈن ئەپچىل بىر ئاغرىق پەسەيتكۈچى مەلھەم ئىدى. شۇنداق قىلىپ «كىم ھەقلىق، كىم ھەقسىز؟» دەپ سۈرۈشتۈرۈش كۆلىپتىدىنمۇ قۇتۇلغان بولدى. «قازايى قەدەر» دېيىشلا ھۇجۇم قىلغۇچى تەرەپ جىنايىتىنىڭ ھېساۋىنى بېرىشتىن خالاس بولغان، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچى تەرەپمۇ ئازابىنى پەسلەتتىدىغان بىر باھانىگە ئېرىشەتتى. ئەگەر ئوتتۇرىدا ئادالەتنى يۈرگۈزىدىغان بىر كۈچ ۋە ئادىل ھۆكۈمگە رازى

بولـــــدىغان تەرەپمـــۇ بولمـــســـا «قـــازايى قەدەر» جـــاۋابى ئەڭ ئەپچىل بولغان بىردىن - بىر تاللاش يولى بولۇپ قالاتتى.

مۇشـــۇنداق چۈشـــەنچىدىكىلەر زېھنـــىدىكى يـــۈكتىن ئەڭ ئاسان ئۇسۇل بىلەن قۇتۇلدى ۋەياكى قۇتۇلدۇق دەپ گۇمان قىلىشتى. لېكىن ساھابىلەرنىڭ بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈشلىرى «ئاللاھ نىڭ تەقدىرى» ياكى «تەقدىر شۇنداقكەن، بۇنىڭغا نېمە ئامالىمىز بار؟» دەپ ئۆتكۈزۈۋېتىش ھەر قانداق كىشى قىلالايدىغان ئىشى ئەمەس ئىدى. بۇ مەسىلىگە باشقىلارغا ئوخشـــاش قارىمىغـــانلار تۆۋەندىكـــىدەك ســـوئاللارنى سوراشـــقا باشلىدى:

- ســاھابە ســاھابىنى ئۆلتـــۈردى. مۇســـۇلمان مۇســـۇلمانغا قىلـــىچ تەڭلـــىدى. بـــۇنى قىلغـــانلار مۇشـــۇنداق قىلىشـــقا مەجبۇرمىدى؟ بۇنداق قىلماسلىق قولىدىن كەلمەمتى؟

بۇ سوئالغا «شۇنداق، قولىدىن كەلمەيتتى» دېگۈچىلەرنى مۇخالىپلىرى كېيىنكى ۋاقىتلاردا «جەبرىيە» دەپ ئاتىدى.

بـــۇ ســـوئالغا «يـــاق، قولـــىدىن كېلەتتـــى» دېگـــۈچىلەرنى مۇخالىپلىرى «قەدەرىيە» دەپ ئاتىدى.

جەبرىيە ئۆزىنىڭ نەزىرىيىسىنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن بەنـــدىنىڭ مەســـئۇلىيىتىنى ئىنكـــار قىلـــدى. قەدەرىـــيە جەبرىيەنىـــڭ ئەكســـىچە بەنـــدىنىڭ قىلمىشـــلىرىغا مەسئۇل ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويىدى.

بۇ كۆرەش پىكىر دۇنياسىدىلا قالغان بولسا بارچە گۈللەر تەڭ ئېچىلىپ، باغۇ - بوستانلىقلار شەكىللەنگەن، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان ھەقىقەت ئوتتۇرىغا چىقاتتى. بىراق بۇ پىكرى مۇنازىرىگە كېيىنكى مەزگىلدە سىياسىئۇنلارمۇ قول تىقتـــى. ئەمەۋىلـــەر ســـەلەفلىرىگە ئوخشـــاش جەبرىيىنىـــڭ نەزىرىيىسىنى سەلتەنەتلىرى ئۈچۈن ئىشلىتەلەيدىغانلىقىنى

بايقىدى. بۇ بايقاش بىلەن تەڭ مەسىلە پىكرى مۇنازىرە ساھاسىدىن ھالقىپ، كېيىنچە «جەبرىيە» دەپ ئاتالغان گۇرۇپپىنىڭ چۈشەنچىسى دۆلەت ئىدېئولوگىيىسىگە ئايلىنىپ قالدى. بارلىق سەلتەنەتلەر بۇ چۈشەنچىنى ئۆز ھاكىمىيەتلىرى ئۈچۈن پىشاڭ سۈپىتىدە ئىشلىتىش پۇرسىتىنى قولدىن بەرمىدى.

نەتىجىدە قۇرئان ئاچقان «مەسئۇلىيەتنى» ئاساس قىلغان ھۆر ئىرادە يولى بارغانسىرى تارىيىپ، جاھىلىيەتنىڭ «مەسئۇلىيەتسىزلىك»نى ئاساسي پرىنسىپ قىلغان قەدەرچى يولى ئۆزىگە خېرىدار يىغىشقا باشلىدى.

ھالبۇكى، قۇرئان بۇ يولنىڭ ئالدىنى توسقان ئىدى. لېكىن جاھىلىيەتنىڭ قەدەرچى ئەنئەنىسى ئىسلام رىۋايەت ئەدەبىياتىنىڭ ئىچىگە سىڭىپ كىردى. ئۆزىنى رىۋايەتلەرگە يۆدگۈزۈپ، قۇرئاننىڭ سىرتىدا ئەمما قۇرئانغا پاراللېل بولغان بىر پاراللېل قەدەر چۈشەنچىسىنى تىكلىدى.

ھەسەن ئەلبەسرى بۇ يولنىڭ ئاخىرى بېرىپ توختايدىغان يېرىنى ئالدىنئالا كۆرۈپ يەتكەن يىراقنى كۆرەلەيدىغان، پاراسەتلىك سەلەف ئالىملىرىدىن بىرى ئىدى. بۇ يامان يولنىڭ ئالدىنى ئېلىش، كىشىلەرنىڭ دىققەت نەزىرىنى قۇرئان ئاچقان يولغا ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئۆز دەۋرىنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمدارىغا خىتابەن «قەدەر رىسالىسى»نى قەلەمگە ئالدى. بۇ ئارقىلىق يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ ماھىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك بىر ۋەسىقىنى مىراس قالدۇرۇپ بۇ ئالەمدىن كەتتى.

تېكىست ۋە شەرھىيسى

وانما احدثنا الكلام فيه حيث احدث الناس النكرة له، وارتكبوا الاهوية المضلة و الذنوب الموبقة وحرّفوا كتاب الله، وليس دين الله بالامانى، قال الله تعالى: « ليس بامانيكم ولا امانى اهل الكتاب من يعمل سوء يجز به » فكل قول ليس عليه برهان من كتاب الله فهو ضلالة، قول الله تعالى: « هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين » يعنى فيما كذبتم به علىّ وابتدعتم باهوائكم: « فعلموا ان الحق لله و ضل عنهم ما كانوا يفترون »

فافهم يا امير المؤمنين[و يتلوا]عليك الكتاب ودع عنك اهواء من لا يعلم بقضاء الله و حكمه، فان الله يقول: « ذلك بان الله لم يكن مغيّرا نعمة انعمها على قوم حتى يغيّروا ما بانفسهم » فكان بدء النعمة من الله تعالى و كان التغيير من العباد لمخالفتهم ما امرهم به كما قال الله: « ألم تر الى الذين بدلوا نعمة الله كفرا واحلّوا قومهم دار البوار جهنم » فكانت النعمة من الله تعالى والتبديل من العباد، لانهم تركوا ما امرهم به وعملوا ما نهاهم عنه.

قال الله تعالى: « ولا تقربوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن » وما نهى الله عنه فليس منه لانه[لا]يرضى ما سخط ولا يسخط ما رضى، لان الله تعالى يقول: « ان تكفروا فان الله غنى عنكم ولا يرضى لعباده الكفر وان تشكروا يرضه لكم » فلو كان الكفر من

قضاء الله و قدره لرضيه ممن عمله، وما كان الله ليقضى قضاء ثم لا يرضى بقضاءه وليس الجور و الظلم من قضاء الله ولكن قضاءه امره بالمعروف والعدل والاحسان وايتاء ذى القربى و ينهى عن الفحشاء و المنكر و البغى، قال: « وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه وبالوالدين احسانا ».

بىز بۇ چۈشەنچىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولساق، بۇ پەقەت كىشىلەرنىڭ «ئاللاھ نىڭ بەندىلىرىنى ئۆزىگە ئىبادەت قىلىشىغا ئەسلا توسالغۇ بولمايدىغانلىقى»دىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىشقا باشلىغانلىقى، ئازدۇرغۇچى ھاۋايى - ھەۋەس ۋە چوڭ گۇناھلارغا يۈزلىنىپ، ئاللاھ نىڭ كىتابىنى بۇرمىلىغۇەتكەنلىكىدىندۇر. ھالبۇكى، ئاللاھ نىڭ دىنى ھاۋايى - ھەۋەسكە ئاساسلانمايدۇ. جانابى ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ ئىش (ئاللاھ ۋەدە قىلغان ساۋاپ) سىلەرنىڭ قۇرۇق ئارزۇيىڭلار ۋە ئەھلى كىتابنىڭ قۇرۇق ئارزۇسى بىلەن قولغا كەلمەيدۇ. كىمكى بىر يامانلىق قىلىدىكەن، بۇنىڭ ئۈچۈن جازالىنىدۇ» (نىسا، 123). ئاللاھ نىڭ كىتاۋىدىن بىرەر دەلىلگە ئاساسلانمىغان ھەر تۈرلۈك چۈشەنچە بىر زالالەتتۇر. ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ ئۇلارنىڭ قۇرۇق ئارزۇسىدۇر، ئەگەر (سۆزۈڭلاردا) راستچىل بولساڭلار، دەلىلىڭلارنى كەلتۈرۈڭلار» دېگىن (بەقەرە، 111). يەنە سىلەر خالىغانچە توقۇپ چىقىپ ماڭا نىسبەت قىلغان مەسىلىلەردە: «ئۇلار ھەقىقەتنىڭ ئاللاھ قا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئويدۇرۇپ چىقارغان نەرسىلىرى ئۇلارنى ئۇلاردىن چەتكە ئالىدۇ» (قەسەس 75).

ئى مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئاللاھ نىڭ قازا ۋە ھۆكمىنى بىلمەيدىغانلارنىڭ ھاۋايى - ھەۋەسلىرى ۋە چۈشەنچىلىرىنى تاشلاپ، ساقا ئوقۇپ بېرىلگەن كىتابنى چۈشىنىشكە تىرىشقىن. ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ: «ئىلاھىي قانۇن مانا مۇشۇنداق: بىر قەۋم ئۆزلىرىنىڭ ھالىتىنى (كۇپرى ۋە گۇناھ ئۆزگەرتمىگىچە، ئاللاھ ئۇلارغا بەرگەن نېئمىتىنى ئۆزگەرتىۋەتمەيدۇ» (ئەنفال، 53). دېمەك نېئمەتنىڭ بېرىلىشى ئۇلۇغ ئاللاھ تىن، نېئمەتنىڭ ئۆزگۈرۈپ كېتىشى بەندىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئەمرىگە قارشى چىققانلىقى تۈپەيلىدىندۇر. خۇددى ئاللاھ تائالانىڭ «ئاللاھ نىڭ بەرگەن نېئمىتىگە كۇپۇرلۇق قىلغان ۋە ئۆز قەۋمىنى (ئازدۇرۇش بىلەن) ھالاكەت مەۋقەسىگە چۈشۈرۈپ قويغانلارنى كۆرمىدىڭلارمۇ؟» (ئىبراھىم، 25) ئايىتىدە تىلغا ئالغاندەك نېئمەت ئاللاھ تىن، ئۇنى ئۆزگەرتىۋېتىش بەندىدىن بولىدۇ. چۈنكى ئۇلار ئاللاھ بۇيرىغان ئەمەللەرنى تەرك ئەتتى، ھارام قىلغان، قىلماسلىقنى تېگىشلىك ئىشلارنى قىلدى.

جانابى ئاللاھ ئېيتىدۇكى: «ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن يامان ئىشلارغا يېقىن كەلمەڭلار» (ئەنئام، 151). ئاللاھ چەكلىگەن ئىشلار ئاللاھ تىن ئەمەس، چۈنكى ئۇ خورسەن بولمىغان ئىشلاردىن [رازى] بولمايدۇ. رازى بولغان ئىشلاردىن نارازى بولمايدۇ. چۈنكى جانابى ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر كاپىر بولساڭلار ئاللاھ سىلەردىن بىهاجەتتۇر، ئاللاھ بەندىلىرىنىڭ كاپىر بولۇشىغا رازى بولمايدۇ. ئەگەر سىلەر مىننەتدار بولساڭلار، ئاللاھ سىلەرنىڭ قىلغان مىننەتدارلىقىڭلاردىن رازى بولىدۇ» (زۇمەر، 7). ئەگەر كاپىرلىق ۋە نانكورلۇق ئاللاھ نىڭ قازايى - قەدەرى بولغان بولسا ئىدى، ئۇنى قىلغان كىشىدىن ئاللاھ رازى بولغان بولاتتى. باشتا بەندىسىنى بىر

ھۆكۈمگە باغلاپ قويۇپ، ئاندىن بەندىنى مەجبۇر قىلغان ئۇ ھۆكمىدىن رازى بولماسلىق ئاللاھ قا ياراشمايدۇ. ھەقسىزلىق ۋە زۇلۇم ئاللاھ نىڭ قازايى - قەدەرى ئەمەس. ئۇنىڭ قازايى - قەدەرى ھەممىگە ئورتاق بولغان ياخشىلىقنى، ئادالەتنى، ئەتراپىدىكىلەر بىلەن ھەمبەھىر بولۇشنى ئەمىر قىلىشىدۇر. ھەر تۈرلۈك ھاياسىزلىقتىن، يامانلىق ئىكەنلىكىدە بارچە ئىنسانىيەت بىرلىككە كەلگەن قىلمىشلاردىن ۋە ھەددىدىن ئېشىپ كېتىشتىن چەكلىشىدۇر. ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ: «پەرۋەردىگارىڭ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا - ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىشىڭلارنى بۇيرۇيدۇ» (ئىسرا، 32).

ھەسەن ئەلبەسرىنىڭ قەدەر رىسالىسى ۋە شەرھى ناملىق كىتاۋىدىن ئارىيە